

Filosofie HAVO

**Syllabus centraal examen
2009**

mei 2007

Verantwoording:

© 2007 Centrale Examencommissie Vaststelling Opgaven vwo, havo, vmbo, Utrecht
Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

CEVO commissie examenprogramma 2007 filosofie havo:
K. van der Leeuw (voorzitter)- Universiteit van Amsterdam
T. van Haperen (secretaris)- SLO
P. H. Boekstal- docent
D. H. Oosthoek- docent
H. Wessels- Citogroep

Inhoud

Voorwoord	4
1. Examenstof van centraal examen en schoolexamen	5
2. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	6
3. Eindtermen utopie	7
4. Het centraal examen	11
Bijlage 1. Examenprogramma filosofie havo	12

Voorwoord

Examenprogramma's veranderen van opzet. De minister stelt een examenprogramma op hoofdlijnen vast en wijst in het examenprogramma Domeinen en subdomeinen aan, waarover het centraal examen zich uitstrekt. Vroeger werd in het programma ook bepaald het aantal en de duur van de toetsen. Met ingang van 1 augustus 2007 is dat veranderd. De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast, en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in de septembermededeling.

Verder geeft de CEVO in een syllabus een beschrijving van en toelichting op de exameneisen voor een centraal examen, en informatie over een of meer van de volgende onderwerpen:

- toegestane hulpmiddelen,
- specificaties van examenstof,
- voorbeeldopgaven,
- bijzondere vormen van examinering (computerexamens),
- toelichting op de vraagstelling,
- begrippenlijsten,
- bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw,
- bekend veronderstelde onderdelen van Domeinen die verplicht zijn op het schoolexamen.

Ten aanzien van de specificaties is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar hun aard zijn ze niet een volledige beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een c.e. ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen daarvan in het verlengde ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholers.

De c.e. syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor bestaat een handreiking van de SLO, te vinden op www.slo.nl.

Syllabi worden per examenjaar vastgesteld. Deze syllabus geldt voor het centraal examen havo van 2009. Dat wil zeggen voor leerlingen die in 2007 in leerjaar 4 zijn ingestroomd in een iets aangepaste profielstructuur. Voor het vak filosofie havo is er in 2009 geen afwijkend examen voor leerlingen die al eerder met het onderwijs in de tweede fase van het havo zijn begonnen: het centraal examen is in 2009 voor alle kandidaten hetzelfde.

In uitzonderingsgevallen kan een syllabus na publicatie nog worden aangepast, bij voorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekend worden gemaakt. Kijkt u voor alle zekerheid in september 2008 op Het Examenblad, www.eindexamen.nl.

Deze eerste syllabus is ontworpen door een commissie ad-hoc van de CEVO en in hoofdzaak geschreven door medewerkers van SLO en Cito.

Een eerder concept van de syllabus is in februari 2005 ter inzage gelegd op www.cevo.nl, en is voor advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging, de VSNU, de HBO-raad, het Cito en de CEVO-vaksectie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst vastgesteld, die u hierbij aantreft.

Voor opmerkingen over deze tekst houdt de CEVO zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cevo.nl of aan CEVO, postbus 8128, 3503 RC Utrecht.

De voorzitter van de CEVO,
drs. H.W.Laan.

1. Examenstof van centraal examen en schoolexamen

Het centraal examen heeft betrekking op een door de CEVO vastgesteld onderwerp dat gerelateerd is aan een van de domeinen B, C of D als hoofddomein, waarbij een of meer andere domeinen betrokken kunnen zijn, en de subdomeinen 1. van de domeinen B, C en D, die zowel afzonderlijk als in relatie met het onderwerp kunnen worden geëxamineerd.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Voor het vak filosofie zal in 2009 nog de stofomschrijving van De Utopie gelden, zoals die ook gold voor het centraal examen van 2007 en 2008.

Het schoolexamen heeft betrekking op domein A en:

- ten minste de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

2. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

Domein A: Vaardigheden

Subdomein A1: Argumentatieve vaardigheden

1. De kandidaat kan:

- met betrekking tot een filosofisch vraagstuk informatie selecteren, structureren en interpreteren:
- een betoog analyseren;
- een betoog beoordelen;
- een logisch correct en overtuigend betoog opzetten en houden;
- de resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen.

Subdomein A2: Onderzoeksvaardigheden en benaderingswijzen

2. De kandidaat kan:

- vooronderstellingen onderzoeken waarop een vraagstuk berust;
- verschillende filosofische posities ten aanzien van een vraagstuk beargumenteerd innemen.

Subdomein A3: Oriëntatie op studie en beroep

Welke inhoudelijke eindtermen van de subdomeinen 1 van de domeinen B, C en D kunnen worden afgevraagd in verband met het wisselende examenonderwerp?

Domein B: Wijsgerige antropologie: Wat is de mens?

Subdomein B1: Centrale begrippen en onderscheidingen:

- *de centrale begrippen*: bewustzijn, rede (Kant), emotie, identiteit, subject, intersubjectiviteit, lichamelijkheid, gender, transcendentie;
- *de begrippenparen*: geest (ziel) en lichaam, gevoel en verstand, mens en dier, mens en machine, monisme en dualisme, vrijheid en determinisme, cultuur en natuur, taal en symbool,.

Domein C: Ethiek: Wat is goed?

Subdomein C1: Centrale begrippen en onderscheidingen:

- *de centrale begrippen*: het goede, geluk, deugd (Aristoteles), rechtvaardigheid, nut (utilisme), genot (hedonisme), autonomie, plicht (Kant), moraal;
- *de begrippenparen*: egoïsme en altruïsme, goed en kwaad, waarden en normen, descriptief en prescriptief, intrinsieke en instrumentele waarde, universalisme en relativisme.

Domein D: Sociale filosofie: Wat is een rechtvaardige samenleving?

Subdomein D1: Centrale begrippen en onderscheidingen:

- *de centrale begrippen*: staat, legitimiteit, natuurtoestand, maatschappelijk verdrag, schaarste, vervreemding, ideologie, rechtvaardigheid, gelijkheid, macht, disciplineren, utopie;
- *de begrippenparen*: macht en recht, recht en plicht, natuurrecht en positief recht, negatieve en positieve vrijheid.

3. Eindtermen utopie

Algemeen

1. De kandidaat kan verschillende utopische opvattingen analyseren en met elkaar vergelijken, waarbij vooronderstellingen en implicaties worden verhelderd.
2. De kandidaat kan verschillende opvattingen over de menselijke natuur, het geluk en de maakbaarheid van de samenleving analyseren en vergelijken. Hij kan daarbij vooronderstellingen en implicaties verhelderen.
3. De kandidaat kan de volgende begrippenparen en begrippen uitleggen en in een filosofische context toepassen: utopie en dystopie, orde en vrijheid, wetenschap en techniek, staat en individu, arbeid, huwelijk, hoop, misdaad, rijkdom, macht, verzorgingsstaat.
4. De kandidaat kan een beargumenteerd standpunt innemen over diverse utopische opvattingen, waarbij verschillende visies op de menselijke natuur, het geluk en de maakbaarheid van de samenleving worden vergeleken. Hierbij kan hij relevante centrale begrippen uitleggen en toepassen en tevens vooronderstellingen en implicaties betrekken.

1. Een familieverhaal

5. De kandidaat kan uitleggen waarom 'maakbaarheid', 'menselijke natuur' en 'geluk' zowel criteria zijn om vast te stellen of er sprake is van een utopie als kenmerken (in de zin van familiegelijkenissen van Wittgenstein) om utopieën te vergelijken en te beoordelen.
6. De kandidaat kan uitleggen dat een definitie van het begrip 'utopie' moeilijk te geven is. Daarbij kan hij met behulp van Wittgensteins metafoor van familiegelijkenissen kritiek op het gebruiken van wezensdefinities uitleggen. Daarnaast kan de kandidaat de rol van taal in een utopie weergeven, bijvoorbeeld aan de hand van *Ik Bubanik* van Harry Mulisch.

2. Geschiedenis van de utopie

7. De kandidaat kan de genealogie van de utopieënfamilie weergeven en uitleggen waarom een historisch beginpunt van de utopie moeilijk aan te geven is.
8. De kandidaat kan de essentie van Blochs opvatting over 'het principe hoop' weergeven en illustreren met voorbeelden uit onder andere religieuze praktijken.
9. De kandidaat kan beargumenteren in welke zin Grieks filosofische en joods-christelijke bronnen zijn te beschouwen als utopische teksten.
10. De kandidaat kan uitleggen in welke opzichten 'Amerika' kan worden beschouwd als voorbeeld van een utopie of als voorbeeld van een dystopie.
11. De kandidaat kan weergeven welke invloed de Industriële Revolutie heeft gehad op het utopisch denken.
12. De kandidaat kan uitleggen waarom in de jaren '60 het utopisch denken een nieuw elan krijgt. Ook kan hij voorbeelden geven van hoe dit zich heeft gemanifesteerd.

3. De sociale utopie

13. De kandidaat kan uitleggen welke opvattingen van More, Marx en Orwell ten grondslag liggen aan de mogelijkheid of onmogelijkheid van een sociale utopie. Hij kan hierbij weergeven hoe de auteurs in dit verband denken over 'de natuur van de mens', over 'menselijk geluk' en over 'de maakbaarheid van de samenleving'. Hij kan daarbij ook aangeven in welke opzichten deze opvattingen verschillen en overeenkomen.
14. De kandidaat kan aan de hand van een casus beschrijven wat in een sociale utopie wordt verstaan onder 'vrijheid' en 'orde'. Ook kan hij weergeven hoe overheden in verschillende sociale utopieën omgaan met 'burgerrechten'. Hij kan tevens beargumenteren in hoeverre de grenzen van de rechtsstaat in de huidige maatschappij verschuiven.
15. De kandidaat kan beschrijven wat de aantrekkingskracht was van de communistische utopie en de kritiek hierop weergeven.

16. De kandidaat kan weergeven op welke gebieden de hedendaagse maatschappij trekken vertoont van een gerealiseerde utopie en/of van een gerealiseerde dystopie, met name ten aanzien van arbeid, huwelijk en misdaad.
17. De kandidaat kan een schets geven van een sociale utopie, waarbij hij de volgende concepten betreft: vrijheid en orde, maakbaarheid van de samenleving, menselijk geluk en natuur van de mens.

4. De technische utopie

18. De kandidaat kan uitleggen dat de sociale utopie beschouwd kan worden als een product van de mens als 'politiek wezen' ('politikón zóion') en de technische utopie als een product van de mens als 'ambachtsman' ('homo faber').
19. De kandidaat kan de opvatting uitleggen die stelt dat de natuur van de mens wordt bepaald door zijn fysieke behoeften of tekort en dat dit tekort gecompenseerd kan worden door het gebruik van wetenschap en techniek. Hij kan daarbij beredeneren in hoeverre technische verworvenheden noodzakelijk en voldoende zijn om in een utopische maatschappij gelukkig te zijn. Tevens kan hij, zoals More dat doet, onderscheid maken tussen echte en onechte behoeften.
20. De kandidaat kan weergeven welke technische verworvenheden in de utopische maatschappij van Bacon vooral in dienst staan van het vermeerderen van de gezondheid van de mens, de rijkdom van de mens, en de macht van de mens over de natuur. Hij kan bovendien Bacons organisatie van wetenschap en techniek beschrijven.
21. De kandidaat kan uitleggen dat in de utopische maatschappij van Bacon de natuur niet uitgebuit, maar gehoorzaamd wordt. Hij kan beargumenteren in hoeverre dit wel het geval is in de hedendaagse maatschappij.
22. De kandidaat kan aan de hand van concrete voorbeelden uitleggen in hoeverre de hedendaagse westerse maatschappij verworvenheden in de geest van Bacon kent op de gebieden van gezondheid, rijkdom en macht over de natuur.
23. De kandidaat kan overeenkomsten en verschillen vaststellen tussen enerzijds de hedendaagse verzorgingsstaat en anderzijds de sociale utopie en de technische utopie.
24. De kandidaat kan beargumenteren hoe een utopie verworvenheden kan tot een dystopie. Daarbij kan hij aspecten die bij deze ontwikkeling van belang zijn, betrekken op de hedendaagse samenleving.
25. De kandidaat kan reflecteren op het gedachte-experiment van Nozick. Ook kan hij een standpunt innemen over de vraag in hoeverre dit gedachte-experiment een utopie of een dystopie is.

5. Slotbeschouwing

26. De kandidaat kan uitleggen dat het echec van communistische experimenten de sociale utopie in diskrediet heeft gebracht.
27. De kandidaat kan beargumenteren in welke zin er een spanningsveld bestaat tussen de opvatting dat mens en samenleving maakbaar zijn en de opvatting dat de menselijke natuur onveranderlijk is.
28. De kandidaat kan verbanden weergeven tussen opvattingen over de natuur van de mens en sociale en/of technische utopieën.
29. De kandidaat kan uitleggen dat het realiseren van utopieën die het menselijk geluk beogen, dit menselijk geluk teniet kunnen doen.
30. De kandidaat kan de kritische functie van een utopie weergeven en herkennen in enkele voorbeelden.
31. De kandidaat kan de opvatting uitleggen waarin wordt beweerd dat utopieën inspirerende uitdrukkingen zijn van hoop en verlangen om bevrijd te worden van menselijk tekort of onvrede.
32. De kandidaat kan overeenkomsten en verschillen aangeven tussen scenario's en utopieën.
33. De kandidaat kan, rekening houdend met sociale of technische vragen die in de hedendaagse maatschappij leven, voor zichzelf zowel een utopie als een scenario ontwerpen.
34. De kandidaat kan een standpunt innemen over het belang van utopisch denken en utopisch verbeelden voor de hedendaagse maatschappij. Hij kan daarbij beargumenteren wat de waarde van een utopie in de hedendaagse maatschappij kan zijn en daarbij vooronderstellingen en implicaties verhelderen.

Primaire teksten

35. De kandidaat kan voor elke primaire tekst uitleggen in welke opzichten deze kan worden beschouwd als utopisch of dystopisch..

Plato

36. De kandidaat kan Plato's opvatting weergeven over de vraag in welke behoeften van de mens een maatschappij moet voorzien, welke taken in een rechtvaardige samenleving uitgevoerd moeten worden en over welke eigenschappen mensen in deze samenleving moeten beschikken.
37. De kandidaat kan verbanden weergeven tussen Plato's antropologische noties en zijn opvattingen over de staat (en het familieleven).

Thomas More

38. De kandidaat kan weergeven welke afspraken op het gebied van de 'ethica', 'bevolkingspolitiek' en 'genietingen van het lichaam' in *Utopia* het menselijk geluk vergroten.
39. De kandidaat kan uitleggen welke opvatting van More over het geluk van de mens ten grondslag ligt aan zijn sociale utopie en hoe zijn opvatting over deugd en genot hiermee samenhangt.

Francis Bacon

40. De kandidaat kan weergeven welke 'voorbereidingen en werktuigen' en welke 'werkzaamheden en taken' in *Het nieuwe Atlantis* het menselijk geluk vergroten. Hij kan daarbij voorbeelden herkennen in de hedendaagse samenleving.
41. De kandidaat kan uitleggen in welke opzichten *Het nieuwe Atlantis* gebaseerd is op Bacons visie op de menselijke natuur (geheugen, rede, en verbeelding).
42. De kandidaat kan aan de hand van 'voorschriften en plechtige handelingen' uitleggen dat het dienstbaar zijn van de natuur aan de mens uiteindelijk een religieus fundament heeft.

Karl Marx

43. De kandidaat kan uitleggen op welke wijze de productieverhoudingen en eigendomsverhoudingen in de moderne burgerlijke maatschappij tot stand zijn gekomen.
44. De kandidaat kan uitleggen welke conflicten in de moderne burgerlijke maatschappij volgens Marx zullen leiden tot een crisis, welke rol de arbeiders daarbij spelen en tot welke maatschappijvorm dat leidt.
45. De kandidaat kan aangeven in welk opzicht de communistische utopie volgens Marx een noodzakelijke toekomstverwachting is.

George Orwell

46. De kandidaat kan uitleggen waarom in Oceanië de vrijheid van de mens wordt bepaald door Grote Broer, welke vormen van tucht worden gebruikt en welke rol Nieuwspraak daarbij speelt.
47. De kandidaat kan aan de hand van het optreden van O'Brien tegenover Winston uitleggen hoe in Oceanië het heden, verleden en de toekomst van de mens worden gemanipuleerd.

Aldous Huxley

48. De kandidaat kan uitleggen op welke opvatting van geluk, arbeid en voortplanting de nieuwe wereld gefundeerd is.
49. De kandidaat kan uitleggen in welke opzichten vrijheid in de Nieuwe Wereld is opgeofferd voor stabiliteit en welke rol 'soma' daarbij speelt.

Fukuyama

50. De kandidaat kan uitleggen op welke wijze 'de utopische geladenheid' van Fukuyama's stellingname tot uiting komt.
51. De kandidaat kan uitleggen in hoeverre Fukuyama's betoog aristotelisch genoemd kan worden.
52. De kandidaat kan weergeven welke mogelijke ontwikkelingen van biotechnologie Fukuyama gevaarlijk vindt. Hij kan de hierbij door Fukuyama gebruikte argumentatie reconstrueren en daarover zelf een standpunt innemen.

4. Het centraal examen

Zittingen centraal examen

Het centraal examen wordt afgenomen in één zitting van drie uren.

Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Voor het vak filosofie is geen vakspecifieke regel in het correctievoorschrift vastgesteld.

Hulpmiddelen

Naast het basispakket hulpmiddelen zijn geen andere hulpmiddelen toegestaan.

Handreiking schoolexamen

De SLO heeft een handreiking voor het schoolexamen tot stand gebracht.

Deze is te vinden op:

http://www.slo.nl/themas/00158/00002/Handreiking_filosofie_DEFINITIEF.pdf/

Bijlage 1. Examenprogramma filosofie havo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Wijsgerige antropologie
Domein C	Ethiek
Domein D	Sociale filosofie.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op een door de CEVO vastgesteld onderwerp dat gerelateerd is aan een van de domeinen B, C of D als hoofddomein, waarbij een of meer andere domeinen betrokken kunnen zijn, en de subdomeinen 1. van de domeinen B, C en D, die zowel afzonderlijk als in relatie met het onderwerp kunnen worden geëxamineerd.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op domein A en:

- ten minste de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Vaardigheden

Subdomein A1: Argumentatieve vaardigheden

1. De kandidaat kan:

met betrekking tot een filosofisch vraagstuk informatie selecteren, structureren en interpreteren:

- een betoog analyseren;
- een betoog beoordelen;
- een logisch correct en overtuigend betoog opzetten en houden;
- de resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen.

Subdomein A2: Onderzoeksvaardigheden en benaderingswijzen

2. De kandidaat kan:

- vooronderstellingen onderzoeken waarop een vraagstuk berust;
- verschillende filosofische posities ten aanzien van een vraagstuk beargumenteerd innemen.

Subdomein A3: Oriëntatie op studie en beroep

3. De kandidaat kan informatie inwinnen over vervolgoopleidingen waarin filosofie een rol speelt en nagaan in hoeverre hij capaciteiten en interesses bezit die daarop aansluiten.

Domein B: Wijsgerige antropologie

Subdomein B1: Centrale begrippen

4. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen uit de wijsgerige antropologie herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen.

Subdomein B2: Lichaam, geest en emotie

5. De kandidaat kan:

- verschillende opvattingen over de verhouding tussen lichaam en geest herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen;
- verschillende opvattingen over de aard en functies van emoties herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen.

Subdomein B3: De mens als redelijk wezen

6. De kandidaat kan:

- verschillende opvattingen over de mens als redelijk wezen herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen;
- enkele opvattingen over de geldigheid van verschillende vormen van (rationele) kennis herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen.

Domein C: Ethiek

Subdomein C1: Centrale begrippen

7. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen uit de ethiek herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen.

Subdomein C2: Het goede leven

8. De kandidaat kan een aantal opvattingen over de verhouding tussen nut en geluk herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen.

Subdomein C3: Integriteit en verantwoordelijkheid

9. De kandidaat kan:

- verschillende posities ten aanzien van individuele vrijheid en collectieve verantwoordelijkheid herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen;
- binnen de verhouding van individu en gemeenschap de rol aangeven van integriteit en verantwoordelijkheid.

Domein D: Sociale filosofie

Subdomein D1: Centrale begrippen

10. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen uit de sociale filosofie herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen.

Subdomein D2: Schaarste, begeerte en macht

11. De kandidaat kan:

- uitleggen wat de aard en functie is van menselijke begeerten en behoeften en wat de samenhang is tussen schaarste en behoeften;
- verschillende opvattingen over de oorsprong van macht en de vormen van macht herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen.

Subdomein D3: Ideologie

12. De kandidaat kan uitleggen wat de rol en invloed is van ideologieën in de maatschappij. Hij kan daarbij aangeven wat de filosofische en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten van ideologieën zijn.